

In memoriam

Zlatko Posavac **(Kaptol kod Požege, 1931. – Zagreb, 2019.)**

Kako je povučeno i samozatajno živio, stvarajući svoj osebujni, umjetničkim izričajem i zauzetošću za rasvjetljavanjem istine stilski prepoznatljiv spisateljski opus, tako je tiho i neprimjetno ovaj svijet napustio filozof i estetičar Zlatko Posavac. Kada je sam predstavljao vlastiti životni poziv, tada je sebe na prvom mjestu označivao kao istraživača povijesti hrvatske filozofije. Zatim je volio isticati kako je utirao put izgradnji hrvatske estetike kao znanstvene discipline i bio utemeljitelj istoimenoga sveučilišnoga kolegija na Hrvatskim studijima. Bio je uz to publicist, kritičar, humanistički znanstvenik, ukratko čovjek javne riječi i oštra pera. Preminuo je u Zagrebu 23. rujna 2019., u 89. godini života. Tako je i ispraćaj na posljednji počinak odgovarao njegovu stilu. Bez pompe i velikih riječi, bez nadgrobnih govora i komemoracije, čak ni u Institutu za filozofiju, u kojemu je radio od osnivanja ustanove 1967. do svojega umirovljenja krajem 2001. Pokop je održan 1. listopada 2019. na zagrebačkom groblju Mirogoj, u uskom obiteljskom krugu.

U raznim je tiskovnim medijima desetljećima marljivo pisao, objavljivao oglede, rasprave i prikaze, bio urednik časopisa i tjednika, sudjelovao u nizu javnih rasprava i polemika. No do sada nisam zabilježio nijednu tiskom objavljenu vijest o njegovu odlasku, nijedan osvrt na njegov opus. O njegovoj smrti nisu donijele vijest izdanja Matice hrvatske, čiji je član Uprave bio 1970.–1971. i zbog čijega je članstva proživljavao znatne neugodnosti u svojem kasnijem javnom djelovanju. Samo je prigodnu obavijest uz kratak popratni životopis članovima Hrvatskoga filozofskog društva razaslao njegov bivši student, poštovatelj i kolega, marljivi ljetopisac filozofskih oproštaja, profesor Hrvoje Jurić.

Nakon smrti Zlatka Posavca javio mi se naš zajednički bivši student na Hrvatskim studijima, sada profesor i popularni putopisac Juraj Bubalo. On se posljednjih godina s profesorom Posavcem družio i pomagao mu u objavljivanju knjige o povijesti hrvatske estetike. Njemu Posavac zahvaljuje na kraju posljednje knjige *Hrvatska estetika* na strukovnoj i tehničkoj pomoći, na trudu i potpori oko izdanja, posebice na priređivanju grafičkih portreta obrađenih autora. Donio mi je na dar taj povijesni pregled estetike koji je uredio i objavio u Nakladi Jurčić nekoliko tjedana prije autorove smrti. Lijep je to primjer prijateljskoga druženja i suradnje bivšega studenta i poštovanoga profesora. Zahvaljujući njemu priprema se za objavu posthumno Posavčev članak o hrvatskoj estetici u *Prilozima za istraživanje hrvatske filozofske baštine*.

Posavca sam upoznao i susretao od početka osamdesetih godina na znanstvenim i stručnim filozofskim skupovima. A onda smo postali kolege na Institu-

tu za filozofiju, gdje smo gotovo četvrt stoljeća najbliže surađivali, kako na istraživačkim projektima tako i u nastavi na Hrvatskim studijima. Postali smo bliski suradnici i prijatelji. Uz sjećanja na duge i sadržajne razgovore čuvam korespondenciju s njime, brojna rukom pisana pisma, izreske iz novina i komentare. I njegove prekrasne razglednice iz Crikvenice, Opatije, Freiburga, Stuttgarta i Münchena.

Stoga sam zahvalan Uredništvu na pozivu da napišem nekoliko riječi za rubriku »In memoriam« u *Filozofskim istraživanjima*. Jer Posavac je u časopisima Hrvatskoga filozofskog društva objavljivao svoja istraživanja, prikaze, članke i nekrologe, uređivao izdanja, tiskao knjige u biblioteci *Filozofska istraživanja*. U sljedećem ću se prikazu ukratko osvrnuti ponajprije na njegov život, a potom i na stvaralačku djelatnost u nekoliko područja – kao istraživača povijesti filozofije, utemeljitelja discipline hrvatske estetike, kao profesora i odgojitelja te napokon kao javnoga djelatnika, čovjeka od pera i publicistike.

1. Podrijetlo

Zlatko Posavac, kao i njegovi u predci po obje loze, i na očevoj i na majčinoj strani, u pravom je smislu Posavac, čovjek roda iz Posavine. Podrijetlom je Slavonac i na svoj je zavičaj bio iznimno ponosan. Volio je i istraživao Posavinu, njezin kulturni krajolik, kako s lijeve tako i s desne obale rijeke Save. Prepoznao je vlastiti identitet u svojem imenu i zato je težio u vlastitim istraživanjima odužiti se vlastitim posavskim korijenima, uzdižući i portretirajući osobito njezine običaje, povijest, duhovne vrijednosti, umjetnost i filozofsko stvaralaštvo.

Posavina je nešto što nas je kulturno i zavičajno jako zbližilo i čija nam je tragična povijest i osobito najnovija stradanja u Domovinskom ratu bila neiscrpna tema za razgovore. Priređujući za tisak filozofijske rukopise u franjevačkim samostanima Slavonije kao ratni projekt uvrstio je u povijesnu priču i dokumentaciju s izborom članaka iz novina i slikovnim priložima o stradanju prekrasnih samostana u Vukovaru i Plehanu u jesen 1991. i 1992. Potresni su to prizori sustavnoga razaranja ljudi posavskoga kraja i njihove kulture, kako na slavonskoj tako i na bosanskoj strani.

O brizi i zanimanju za sudbine i stradanja ljudi u Posavini svjedoče na slikovit način Zlatkove riječi u pismu autoru ovih redaka. Pisao je iz Opatije, gdje se odmarao, u nedjelju, 3. svibnja 1992. »Dragi Pavo, primio sam jučer Vaše pismo, koje me je jako obradovalo pa Vam zahvaljujem na trudu i za ažurnost. Razvedrila me i razveselila vijest da ste uspjeli spasiti roditelje, jer su događaji u tom dijelu Posavlja dramatični, a pogoršavaju se iz sata u sat.« A onda u istom pismu, kada opisuje kontrast ozračja u Opatiji, dolaze asocijacije na nesretne prognanike iz Slavonije. »Opatija je ovih dana 'velikog weekenda' živnula, bilo je i nešto inozemaca, Talijana i Nijemaca, koji su već danas opet otišli. No i nedjeljna je Opatija živahna... Šetalište (Slatina) je u suncu puno šetača, kavane su pune, pa čovjeka nekako samo stegne nešto u srcu kad u toj mondenoj vrevi sretnete kako beznadno luta neka naša slavonska bakica u crnini...« Pogadala ga je očito duboko u srce patnja nesretnih i stradalih iz Posavine koji su iz Vukovara, Iloka, Šarengrada i drugih mjesta Slavonije stigli kao prognanici sve do Opatije.

Rodio se 31. kolovoza 1931. u Kaptolu, smještenom ispod Papuka sjeverno od Požege.¹ Isticao je s gordošću da je rođen u plodnoj i vinorodnoj Požeškoj kotlini, zlatnoj dolini ili »vallis aurea«, kako su je nazvali stari Rimljani. Dolazi iz prosvjetarske obitelji, i majka i otac bili su ugledni, poštrovni i

samozatajni učitelji. Kada je pisao posvetu knjizi o filozofskim rukopisima u franjevačkim samostanima Slavonije iskazao je zahvalnost roditeljima i njihovoj »upornosti« u odgoju i potpori vlastite djece u stjecanju naobrazbe.

»Uspomeni mame i tate, za njihovu samozatajnu požrtvovnost, za usrdnu brigu tegobnog im života pogođenog neimaštinom i stradanjem, kad u jednom za nas desetljećima tragičnom i 'oskudnom vremenu' poslije 1945. bolnom upornošću školuju starijeg mi brata, mene i mladu sestru.«²

Otac Dragutin ostao je zabilježen u legendi puka požeškoga Kaptola. Dospio je k tomu i u monografiju *Kaptol 1221–1991*, kao onaj koji je u tom udaljenom mjestu »puste Slavonije« već tridesetih godina 20. stoljeća nabavio prvi kinoprojektor. Roditelji su zajedničkim snagama radili na utemeljenju i bili su voditelji mjesne knjižnice s čitaonicom, nje govali su više od dva desetljeća amatersku pučku pozornicu. Otac je vodio zbor i svirao »harmonij«, a bio je i orguljaš u mjesnoj crkvi Sv. Petra i Pavla u požeškom Kaptolu, starinskom gradu s velikim vlastelinstvom i utvrdom koja potječe iz 13. stoljeća, kada je u njemu Pečujska biskupija utemeljila Požeški zborni Kaptol sv. Petra. Otac je rođen u Novskoj, gdje su živjeli i Zlatkovi djed Adalbert i baka Katarina. U djetinjstvu je Zlatko bio očaran tim živopisnim posavskim krajolikom. Ushitom su ga ispunjavali »djedovska starinska posavska kuća, djedovski rilkeovski vrt i biblijski, galovičevski 'vinograd oca mojega', vinove loze, breskve, šljivici, voćnjaci, jabuke i orasi«.³ S melankoličnom je sjetom i romantičnom sentimentalnošću dočaravao slike iz tih živopisnih posavskih krajolika.

O majci Evici piše s najvećom ljubavlju i nježnošću. Navodi da je rođena u Vinkovcima, u obitelji Hirschenberger, kao jedanaesto od dvanaestero djece. U prikazu povijesti obitelji u autobiografskim zabilješcima osvrnuo se na pojedina imena brojne rodbine iz Novske i Vinkovaca, ukazujući na njihove tegobne životne sudbine. Dok piše o majci, između redaka izlazi na vidjelo potisnuta duševna bol što je, zbog izlaganja na simpoziju Hrvatskoga filozofskog društva 1968. i inauguralnoga referata o hrvatskoj estetici, zajedno sa sestrom Vesnom prekasno stigao u osječku bolnicu da bi zatekao majku živu. Ona je u međuvremenu preminula. Stoga ne propušta naglasiti kako je svoj ogleđ »Estetika u Hrvata«, objavljen u *Kolu*, posvetio upravo majci. Bila je učiteljica, završila je učiteljsku školu u Osijeku. Pratila je muža Dragutina u njihovim prosvjetnim zaduženjima.

2. Djetinjstvo i naobrazba

Zlatko je s roditeljima od svoje desete do četrnaeste godine proživio i školovao se u Zagrebu. U Drugoj muškoj gimnaziji u Križanićevoj i u tzv. Velikoj gimnaziji, koja je bila smještena u južnom krilu današnjega Muzeja Mimara, pohađao je niže razrede gimnazije. Nije ostavio puno svjedočanstava, a rijetko je i govorio o tome kako je proveo ratno vrijeme u glavnom gradu. Dospio

1

Sljedeće crtice iz života oslanjaju se ponajviše na »Dvije-tri memoarske autobiografske bilješke autora. O nekoliko neliterariziranih činjenica njegove slavonske obiteljske sudbine«, u: Zlatko Posavac, *Filozofski rukopisi u franjevačkim samostanima Slavonije*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1993., str. 255–269, te na sadržajan biografski prikaz Jurja Bubala »O knjizi i autoru« iz posljednje,

neposredno prije smrti objavljene Posavčeve knjige *Hrvatska estetika. Povijesni pregled*, Naklada Jurčić, Zagreb 2019., str. 411–423.

2

Z. Posavac, *Filozofski rukopisi u franjevačkim samostanima Slavonije*, str. 7.

3

Isto, str. 258.

je u novu sredinu s roditeljima kada je u Zagreb na vlastitu zamolbu bio premješten njegov otac nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske 1941. Prvo je otac radio kao učitelj u Državnoj pučkoj školi na Knežiji, što je tada bila periferija grada. Potom je dobio mjesto upravitelja osnovne škole na Kaptolu, koja danas nosi ime njemu draga književnika Miroslava Krleže. Otac je postao i predsjednik Hrvatskoga učiteljskog društva.

No u jesen 1945., zajedno s roditeljima, odlazi u veliko slavonsko-srijemsko selo Otok, udaljeno dvadesetak kilometara od Vinkovaca, gdje su bili premješteni »po potrebi službe«. On je to u svojoj mladenačkoj dobi duboko emotivno proživljavao, već je jasno mogao prepoznati kako je riječ o premještaju roditelja po kazni. O tim poslijeratnim godinama piše i govori uvijek s određenom dozom gorčine, one su ga potresle i utjecale na daljnji životni put.

U plodnom i mirnom posavskom selu Otoku, koje danas ima status grada, usred panonske ravnice i »beskrajnih žitnih polja i djeteline i kukuružišta, na domak tada još neposječenih predivnih starih stoljetnih, doista krasnih slavonskih hrastovih šuma«, Zlatko je proživio nekoliko idiličnih i umjetnošću ispunjenih godina. S jedne strane, romantični zanos za ljepote panonske ravnice. S druge strane, čitanje i uzdizanje na vrhuncima svjetske klasične literature Dostojevskoga, Stendhala, Flauberta, Zole, Anatolea Francea, Shakespearea, Goethea, Hamsuna i drugih velikana duha i lijepe riječi. U tom reprezentativnom nizu znamenitih književnih imena valja posebice spomenuti Miroslava Krležu. Njegov roman *Povratak Filipa Latinovicza* kao i druga djela imali su znatan utjecaj na duhovnu izgradnju mladića željna dubljih spoznaja i uvida u zasjenjene tajne svijeta. Krležu je uzdizao i branio i onda kada su se mnogi počeli okretati i obezvrjeđivati ga. Sjećam se kako mi je govorio da od njega traže izjavu u nekim prigodama devedesetih godina samo zato što znaju da on Krležu ne će zatajiti. I tu se dokazao kao čvrst i dosljedan značaj. Vitez prijatelja ne izdaje.

Imao je dara za likovnost, a od roditelja je očito naslijedio i ljubav prema svim oblicima umjetnosti. Odatle i zanimanje za estetiku, za crtanje i strip. Bavio se posebice slikarstvom, još od najranijih dana. Temeljnu pouku iz crtanja i akvarela primao je od 1942. do 1945. od profesora Zvonimira Wyrubala. Slikanje mu je ostalo hobi cijeloga života. U mladosti je, kako kasnije svjedoči, želio da mu to postane glavni životni poziv. Živopisna slavonska sredina i krajolici, pejzažni motivi i vedute bili su teme njegovih likovnih radova, akvarela i ulja. Požalio se kako mu je veći dio likovnoga stvaralaštva zajedno s mladenačkim rukopisima, kasnije, dok je kao srednjoškolski profesor bio podstanar na Trešnjevci, propalo u poplavi koja je 1964. zahvatila Zagreb. Likovnu nadarenost usmjerio je poslije prema intenzivnom bavljenju problematikom stripa. Bolje upućeni ističu njegove pionirske zasluge za estetiku toga žanra u hrvatskim okvirima.

3. Politički zatvorenik od mladosti

Dok su roditelji živjeli i radili u Otoku, Zlatko je malu maturu i dio petoga razreda pohađao u realnoj gimnaziji u obližnjim Vinkovcima. A onda ga je zadesilo nešto što je mladu osobu u jednomnimm vremenima politički obilježilo za cijeli život. Kao gimnazijalac angažirao se politički iz nezadovoljstva poslijeratnim stradanjima ljudi u Slavoniji i cijeloj Hrvatskoj. Kao polaznik petoga razreda gimnazije, u jesen 1946., okuplja skupinu mladih istomišljenika i pokreće zidne novine. Pisali su parole te izrađivali i raspačavali letke, po gradu smještenom na Bosutu između Save i Dunava, poznatom kao

najveće željezničko čvorište u bivšoj saveznoj državi, letke kritične spram komunističkih izbora i Jugoslavije. No za taj je mladi, tada jasno boljševički inspiriran režim, pozivanje na višestranačje i demokratski pluralizam bilo neoprostiv prekršaj.

Zajedno s druga četiri učenika, koji su s njime sudjelovali u ilegalnim akcijama, uhićen je i osuđen u lipnju 1947. »na jednu godinu zatvora ili do punoljetnosti«. Kaznu je izdržao u zatvoru u Glini, odakle je pušten 1948. Nakon odslužene zatvorske kazne uslijedila je u jesen iste godine popratna stroga mjera »izbacivanja iz svih gimnazija u Jugoslaviji« zbog političke nepodobnosti. Tako je već u gimnaziji započeo tegobni životni put progonjenoga u totalitarnom sustavu, zarana je okusio tvrdi tamničarski kruh. U tome je dijelio zajedničku sudbinu mnogih hrvatskih intelektualaca, od Starčevića u 19. stoljeću, kojega je osobito cijenio i misaono proučavao, do suvremenika Tuđmana, Gotovca i mnogih drugih s kojima se družio u doba »Hrvatskoga proljeća«.

Uspio je ipak uz pomoć i »zauzimanje razumnih i sklonih mu ljudi« nastaviti i dovršiti prekinuto gimnazijsko školovanje. Privatno je u Sisku polagao ispit iz petoga razreda, a završne gimnazijske razrede pohađao je u Devetog gimnaziji na Savskoj cesti. U gimnaziji se družio s Antunom Šoljanom, s kojim je dijelio entuzijizam i zanimanje za književnost, a započeo je i s pisanjem poezije. Nastavio je stručnu likovnu naobrazbu pohađanjem večernjih tečajeva studija glave i akta pod vodstvom akademskih slikara Ive Šebalja i Josipa Zormanana. Nakon uspješne velike mature položio je prijamni ispit za samostalnoga animatora crtanoga filma kod Waltera Neugebauera. No nije krenuo tim umjetničkim stazama nego se odlučio za filozofiju i književnost kao životni poziv.

4. Studiranje i rani radovi

Studij filozofije i jugoslavenskih jezika i književnosti upisao je 1951. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Pred kraj studija počinje objavljivati recenzije filozofskih knjiga i radove iz književnosti. U prvom broju časopisa *Prisutnosti* objavio je 1957. ogled o pjesniku A. B. Šimiću »Plavi sjaj kometa«. U sarajevskom časopisu *Izraz* objelodanjuje iste godine estetičke ogledе o nadrealizmu te o francuskim pjesnicima Charlesu Baudelaireu i Paulu Valeryju. Nastavio je kasnije s tim žanrom kritičkih prikaza knjiga u listu za kulturu i umjetnost *15 dana*. Filozofiju je diplomirao 1958. kod profesora Vladimira Filipovića, a kolegij Estetika polagao je kao dio diplomskoga ispita kod profesora etike i estetike Marijana Tkalčića.

Nakon studija, zajedno s kolegom i pjesnikom Antunom Šoljanom, služi vojsci u školi rezervnih oficira Jugoslavenske narodne armije. Prvo zaposlenje dobiva kao stručni suradnik za književnost u Centru za kulturu Radničkoga sveučilišta »Moša Pijade« u Zagrebu. Od 1959. do 1961. uređuje rubriku književnosti u časopisu *15 dana*. Zadužen je bio i za likovnu opremu lista. Angažirajući niz suradnika, ponajviše s Filozofskoga fakulteta, uspijeva prirediti u *15 dana* »Pregled jugoslavenskih književnosti 20. stoljeća«. Objavljuje i tekstove o filmovima. U mjesečniku *Književnik* piše 1960. ogled o *Isušenoj kaljuži* Janka Polića Kamova pod nazivom »Sačuvana od zaborava«. U tom razdoblju objavljuje i prve estetičke studije u beogradskim časopisima *Filozofija* i *Savremenik*, »Uvodni problemi estetike« 1961. te »Mogućnost i nemogućnost estetike« 1962.

Potom je zaposlen kao profesor u Drugoj gimnaziji u Križanićevoj, istoj školi u kojoj je dva desetljeća ranije polazio niže razrede gimnazije. Nastavlja niz kritičkih oglada o književnosti samostalnom publikacijom iz 1963., prikazom djela Vladana Desnice *Zimsko ljetovanje* u biblioteci *Pristup umjetničkom djelu* u izdanju Radničkoga sveučilišta. Kada je 1964. pokrenut prvi časopis Hrvatskoga filozofskog društva *Praxis*, postavljen je za tajnika, a potom i za tehničkoga urednika. U dvomjesečnom izdanju časopisa objavljuje recenzije knjiga iz estetike i članke estetičke tematike. Objavio je 1967. u *Praxisu* članak »Filozofija u Hrvatskoj 19. stoljeća«.

5. Prvi zaposlenik Instituta

Osnivanjem Instituta za filozofiju Sveučilišta u Zagrebu 1967. i pokretanjem istraživanja hrvatske filozofske baštine pod vodstvom Vladimira Filipovića i Krune Krstića postao je njegovim prvim zaposlenim djelatnikom. Nastavio je istraživanje filozofskih rukopisa u franjevačkim samostanima Slavonije, koje je započeo u ljeto 1966. radom u samostanskim knjižnicama. Časopis *15 dana* donosi niz njegovih »razglednica malih gradova sjeverne Hrvatske«, u kojima opisuje svoje dojmove iz posavskoga zavičaja.

Članstvo u uredništvu *Praxisa* napušta 1968. Počinje objavljivati u časopisu Matice hrvatske *Kolo* ogleda o estetici Frana Kurelca i Miroslava Krleže u nastavcima te članak »Estetika u Hrvata«. U doba »Hrvatskoga proljeća« 1971. član je središnjega Upravnoga odbora Matice hrvatske i urednik rubrike filozofija u *Hrvatskom tjedniku*, »novinama za kulturna i društvena pitanja«, u kojima se u probuđenoj javnosti promiču nove demokratske ideje i okušava kritika socijalističkoga režima zbog političkih, kulturnih, gospodarskih i demografskih zloporaba i deformacija. Zajedno s Franjom Tuđmanom, Tomislavom Ladanom, Stjepanom Babićem i drugim uglednim i hrabrim intelektualcima, član je prvoga uredništva legendarnoga lista pluralističke kulturne i oporbene orijentacije na čelu s glavnim urednikom Igorom Zidićem i odgovornim urednikom Jozom Ivičevićem. No *Tjednik* je nakon trideset i tri objavljena broja zaustavljen 10. prosinca 1971., a Matica hrvatska raspuštena i njezina djelatnost zabranjena. Nakon gušenja »Proljeća« neki su iz kruga urednika i vodstva Matice zatvoreni, a Posavac doživljava ponovno progone i egzistencijalne poteškoće, ometa mu se objavljivanje, a neki su mu tekstovi »zagubljeni«. Uspijeva u tom razdoblju objaviti tek nekoliko priloga u časopisu *15 dana*.

Poslijediplomski studij Filozofije znanosti polazio je na Interuniverzitetskom centru u Dubrovniku. Magistrirao je 1976. radom *Estetika Alberta Halera i njeni refleksi u književnoj kritici* pod vodstvom mentora Vladimira Filipovića. Izvadak iz magistarske radnje tiskan je u ediciji »Kritički portreti hrvatskih književnika« 1978. zalaganjem Ive Frangeša. Natjecao se 1976. za mjesto asistenta estetike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, ali nije izabran. Doktorat znanosti stekao je na istome Fakultetu 1980. disertacijom *Corpus hrvatske književne Moderne* pod vodstvom mentora Ive Frangeša. O svojem mentoru kao i o drugim uglednim teoretičarima književnosti i umjetnosti piše u više navrata s velikim uvažavanjem i razumijevanjem.

6. Povjesničar hrvatske filozofije

U Institutu za filozofiju, gdje je bio zaposlen do konca 2001., vodio je istraživačke projekte uglavnom iz područja povijesti hrvatske estetike, poglavito

19. i 20. stoljeća. Pritom je bio vrlo dosljedan i uporan u zalaganju da u Statutu Instituta bude upisana i očuvana odredba o temeljnoj zadaći sustavnoga istraživanja povijesti hrvatske filozofije. U tom sam ga svjetlu imao prigode zapaziti još tijekom osamdesetih godina, dok je Institut bio jedan od odjela Centra za povijesne znanosti, a ostao je u tom zalaganju čvrst i kada su neki mladi kolege u vodstvu Instituta tu odrednicu nastojali kasnije preinačiti.

No, otkako je Posavac prije gotovo dva desetljeća pretao raditi u Institutu, puno se toga promijenilo. Nova su vremena donijela druge običaje. Institut ne samo da je prije određenoga vremena izbrisao tu odrednicu iz svojega temeljnog akta nego se više-manje udaljio od zadaće istraživanja povijesti hrvatske filozofije, za koju se toliko zauzimao. Ugašeno je međunarodno izdanje *Studia historiae philosophiae Croaticae*. Ostao je samo još nominalno časopis *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*. A većina se istraživača danas okreće posve drugim smjerovima i preokupacijama. Rijetki su projekti i sve je manje pojedinačnih istraživačkih tema posvećenih povijesti hrvatske filozofije. O sustavnom programu istraživanja više nema ni govora. Tako je ono za što se zauzimao ostalo programska odrednica za prvu polovicu stoljeća djelovanja Instituta.

Proučavanju povijesti hrvatske filozofije Posavac je dao znatne prinose. Započeo je među prvima 1966. baviti se znanstveno istraživanjima o filozofijskim rukopisima 18. stoljeća u Slavoniji. Tada je to još bilo prilično nepoćudno raditi. No knjigu je o dragocjenoj istraženju građi uspio objaviti tek 1992. U živom mi je sjećanju ostalo predstavljanje te knjige u ratom razrušenom i opustjelom Osijeku, kamo smo putovali zajedno u automobilu s izdavačem, ravnateljem Hrvatske sveučilišne naklade, Antom Selakom. U publici je, među ostalima, bio i legendarni ratni gradonačelnik Osijeka, profesor Zlatko Kramarić, koji je i sam vrstan stručnjak za književnost i filozof, uz to ljubitelj slavonske duhovne i kulturne baštine.

Iste je 1992. godine uspio naposljetku prirediti za tisak i objaviti zbornik *Hrvatska filozofija u prošlosti i sadašnjosti*, s tekstovima koji su nastajali 1967. i 1968. Nakon gotovo četvrt stoljeća bezuspješnih nastojanja priredio je za tisak rukopis sa zapaženoga simpozija Hrvatskoga filozofskog društva, upriličena u povodu desete obljetnice društva. Uvodni dokumentarni i sličicama biografski začinjjen opis sudbine zbornika i nekoliko bezuspješnih pokušaja njegova objavljivanja donosi zanimljiva svjedočanstva o ljudima i pojavama u jednom prijelomnom razdoblju – od znamenite Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika i početnim borbama za akademsko istraživanje i poučavanje hrvatske filozofske baštine do okrunjenja stoljetnih snova u stvaranju samostalne hrvatske države. Naslov »Uskraćivanje prava na povijest hrvatske filozofije« svjedoči o njegovu trajnom nastojanju i naporu da se suprotstavi tim tendencijama.

7. Estetička djelatnost

Kraće vrijeme Posavac je držao predavanja iz estetike na Akademiji likovnih umjetnosti. Od 1984. angažiran je kao nastavnik u statusu vanjskoga suradnika na Akademiji dramskih umjetnosti. Predavao je estetiku studentima filmskih studija sve do svojega umirovljenja.

Od osnivanja Hrvatskih studija – *Studia Croatica* pripada utemeljiteljskom krugu nastavnika kao nositelj kolegija Estetika. Ponosno je isticao činjenicu što je dobio prigodu biti stvaratelj i prvi predavač sveučilišnoga kolegija Hrvatska estetika. Uveo je u sveučilišnu nastavu povijest hrvatske estetike kao

posebnu disciplinu. Posljednje, dvanaesto poglavlje »Estetičke tenzije još jednog *fin de siècle*« svojega povijesnoga pregleda *Hrvatska estetika* naslovio je upravo prema tom događaju: »Kratko desetljeće optimizma 1990.–2000. U Zagrebu prvi put držana predavanja cjelovite povijesti hrvatske estetike«.

U presjeku estetičkih zbivanja i publikacija tijekom desetljeća za njega je osnivanje Hrvatskih studija – *Studia Croatica* te njihovo uzdizanje u status četverogodišnjega studija fakultetskoga ranga na Zagrebačkom sveučilištu bio događaj od posebne važnosti. Osobito je detaljno opisao koncept i izvedbu nastave iz dvogodišnjega kolegija iz Estetike, koji je predavao zajedno i naizmjenice s kolegicom Ljerkom Schiffler. Zalagao se pritom da se svjetska estetika predaje u povezanosti s hrvatskom, tvrdeći kako se ova ne može razumjeti bez svjetske, prije svega zapadnjačke povijesti estetike, kao što bi zapadnoeuropska estetika ostala »krnja i krivotvorena ako se ne poznaje povijest hrvatske estetike«. Isticao je pritom ugledne primjere od Hermana Dalmatina do Pavla Vuk-Pavlovića.

Studenti i studentice prvih naraštaja Hrvatskih studija zapamtili su ga kao osebjunoga i vrlo poticajnog profesora koji se u predavanjima i osobnim razgovorima često bavio i zanemarenim temama izvan dominantnih struja. Volio se družiti sa studentima te dugo razgovarati i raspravljati s njima. Tako je radio i na ispitima. A imao je naviku održavati ispite u kasnim popodnevnim ili čak večernjim satima. Tako se znalo dogoditi da su ispiti trajali do kasno u noć pa su neki studenti, koji su zakasnili na tramvaj ili autobus, ostajali po cijelu noć u Institutu gdje je držao ispite. Kada bih ujutro dolazio na posao u Institut, znao sam zateći tragove njegovih ispita, brižljivo priređene fotokopije, ispražnjene boce Coca-Cole, koju je s užitkom i u velikim količinama tada ispijao, i naravno bilješke ili pisma s izrezanim i obilježenim člancima o temama koje su nam bile zajedničke.

Doista je imao prepoznatljive zasluge za istraživanja u području estetike. Te su njegove radove uočili i neki estetičari izvan granica Hrvatske. Tako je primjerice istaknuti estetičar hrvatskoga podrijetla, koji je djelovao na Sveučilištu u Čileu, Rajmund Kupareo, na pitanja: »Koga vidite u Hrvatskoj kao estetika od imena? Poznajete li naše prilike na tome području?«, izrekao sljedeće riječi: »Bio je pokojni Grlić, ali on nije imao svoju estetiku. Tu je i Posavac. On puno piše – povijest estetike. Ja pratim što on piše, ali nisam vidio njegov kriterij, vlastiti do sada. Ali to što on piše jako je dobro, to je pametan čovjek.« Na sljedeće pitanje: »A poznaje li on Vaše djelo?«, odgovorio je: »On piše povijest umjetnosti do dvadesetog stoljeća, a ja sam kasnije.«⁴

Za Posavca je puno značila ta pohvalna prosudba istaknutoga estetičara svjetskoga glasa, jedinoga Hrvata zabilježena u prvom izdanju leksikona *Tko je tko u svijetu* (*Who Is Who in the World*) u Chicagu 1971. Uz presliku Kupareova intervjua, s obilježenim citiranim mjestom, napisao mi je 24. studenoga 1994. pismo u kojemu te riječi komentira na sljedeći način: »Dragi Pavo, evo Vam ostavljam radi Vaše informacije. Bez lažne skromnosti moram reći da mi je to uz državnu nagradu 'Bartol Kašić' za knjigu Vaše biblioteke i uz Vaš prijedlog doista najveće priznanje u životu za moj rad: dolazi od čovjeka uistinu svjetske reputacije, a da se uopće (osobno) ne poznamo. Dakle prosudba bez ikakvih interesa ili osobnih relacija. (Jedino nema pravo da nisam o njemu pisao, ali to vjerujem nije ni mogao znati...)« Čim je prva Kupareova knjiga izašla u hrvatskom prijevodu Posavac je o njemu pisao u pregledu hrvatske estetike poslije Drugoga svjetskog rata.

Kao što je znalački primijetio Kupareo, Posavac je doista puno pisao o povijesti estetike. To je jezgra njegova stvaranja. Uz mnoštvo članaka i rasprava,

estetički korpus uspio je zaokružiti u pet knjiga u rasponu od pola stoljeća. Dva naslova donose monografske portrete dvojice istaknutih hrvatskih estetičara. Uz spomenutu monografiju o estetici Alberta Halera iz 1978., napisao je također knjigu *Arnold kao estetičar: u kontekstu kontroverza hrvatske moderne* u izdanju »Biblioteke *Filozofska istraživanja*« 1996.

Povijesni pregled hrvatske estetike izložio je u tri knjige. Prva je *Estetika u Hrvata*, objavljena 1986. Ona donosi širok obzor refleksija o pojavama i istaknutim estetičkim figurama u hrvatskoj duhovnoj povijesti od srednjovjekovlja i renesanse preko baroka i romantike do neoklasicizma i naposljetku do modernističkih pokreta na prijelomu i početku 20. stoljeća. U svojoj prosudbi dosegla je knjige kolegica po struci estetike, Ljerka Schiffler, zaključila je kako »djelo pridonosi razumijevanju okosnice estetičke povijesti u Hrvata, kao uostalom i duhovne povijesti«. Ključna su autorova ostvarenja u pronalaženju »onih orijentacijskih točaka koje su neophodne pri novom koncipiranju povijesnih granica i podjele pojedinih područja umjetnosti«. ⁵ Knjiga ima u tom smislu poglavito značenje kao prvi i jedinstven sustavni povijesni pregled estetičkih struja i umjetničkih nastojanja hrvatske kulturne baštine.

Pet godina nakon toga izlazi na svjetlo dana u četvrtom kolu »Biblioteke *Filozofska istraživanja*« 1991. svojevrsni nastavak autorovih estetičkih istraživanja u knjizi *Novija hrvatska estetika*. Izdanje donosi studije i eseje iz tematskoga okvira povijesti hrvatske estetike i poetike u razdoblju između sredine 19. i sredine 20. stoljeća. Uz teorijska razmatranja o problemima estetike, interferencijama tradicije i moderniteta, estetičkoga psihologizma moderne, tematike muzeja, umjetnosti i povijesti, autor posebice rasvjetljuje dosege estetičkih nazora Alberta Bazale, Ise Kršnjavoga kao estetičara i teoretičara umjetnosti, racionalističku estetiku Antuna Kržana, artizam Antuna Gustava Matoša, Alberta Halera kao estetičara te ocrtava značenje još nekih »zapo- stavljenih i prešućenih« predstavnika hrvatske estetičke baštine. Spomenuto je već u njegovu pismu: za istaknuto znanstveno djelo *Novija hrvatska estetika* u području humanističkih znanosti primio je 1992. državnu nagradu »Bartol Kašić«. Imao sam čast biti nazočan na svečanoj dodjeli te nagrade.

Završna knjiga trilogije iz povijesti estetičke misli najviše se približava Posavčevu stvaralačkom cilju, sustavnom povijesnom pregledu hrvatske estetike. Tako je u godini smrti, 2019., naposljetku okrunio vlastiti životni stvarateljski ciklus u polju hrvatske estetike. Ostavio je iza sebe uzorno napisan prikaz razvoja hrvatske estetičke baštine »od stoljeća sedmog« do kraja dvadesetoga stoljeća. Disciplinu hrvatske estetike razložio je u dvanaest poglavlja prema sljedećim tematskim cjelinama: I. Srednji vijek »od stoljeća sedmog« do 1400. godine; II. Humanizam i renesansa 1400.–1600.; III. 17. stoljeće: barok i klasicizam; IV. 18. stoljeće: epoha prosvjetiteljstva 1700.–1790.; V. Romantični klasicizam 1790.–1830.; VI. 19. stoljeće: dominantna znanosti 1830.–1890.; VII. Hrvatska moderna kao pluralizam »izama« 1890.–1910.; VIII. Pojave avangardizma uz inoviranje tradicije; IX. Vrijeme svjetske krize oko 1929.–1930.; X. Reafirmacija estetike 1930.–1950.; XI. Mijene uz istu filozofijsko-političku doktrinu 1950.–1990.; te XII. Estetičke tenzije još jednog *Fin de Sièclea*.

4

Stijepo Mijović Kočan, »Sudbina hrvatskog Jeremije. Razgovor s Rajmundom Kupareom u povodu njegova osamdesetog rođendana«, *Kulturni obzor*, god. I, br. 40 (*Večernji list*, 13. studenoga 1994.), str. 2.

5

Ljerka Schiffler, »Zlatko Posavac, *Estetika u Hrvata. Istraživanja i studije*, Nakladni zavod MH, Zagreb 1986, s. 306«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, god. 12 (1986), 1–2, str. 241–244, str. 244.

Kao što sām napominje u uvodnom razmatranju, naglasak nije na kalendarskoj kronologiji nego na »povijesno smisleno artikuliranim različito vremenski dimenzioniranim i sadržajno različitim povijesnim razdobljima – *epohama*«. ⁶ S tim naglašavanjem prikaz estetičkih problema prisposodio je kriterijima *epohalnoga mišljenja*. I iznio je na svjetlo vlastite estetičke kriterije koje je primijenio na konkretnim razradama.

Posavčev *opus magnum* potvrđuje Kupareove nalaze da je uistinu puno napisao o povijesti estetike, da je to što je pisao dobro te da je on zaista bio »pametnan čovjek«. Ne samo što je utirao putove istraživanju određenih duhovnih kretanja i umjetničkih stvaratelja nego je i dao kritičke prosudbe. Znao je izvući na vidjelo nešto što je nepravедno zapostavljeno i dati mu primjerenu vrijednost. A što se tiče ocjene o Posavčevu vlastitom kriteriju estetike, on je demonstriran na konkretnoj građi. Ne samo što ga je uz osebujan stil izgradio nego ga je uspio na maestralan način i primijeniti u svojem opusu.

8. Epilog o jednom nekrologu i polemičkom peru

Posavac je pisao u raznim žanrovima. Imao je njegovan i estetički profinjen način pisanja, često začinjeno književnim i filozofskim prisposodobama, zanimljivim pripovijedanjem i osobnim zapažanjima i anegdotama. Poput svojega omiljenoga pisca Krležę, volio je duge rečenice s puno asocijacija i umetnutih digresija. Ali je – u stilu velikih publicista i polemičara, uzornoga »oca Domovine« Starčevića te njemu osobito prirasla srcu zemljaka Posavca, Slavonca i Srijemca, Antuna Gustava Matoša – bio čovjek koji se nije uklanjao ni od oštre javne rasprave i polemike, kada je to zatrebalo. Iz niza sučeljavanja i ukrštenih pera u javnim polemikama izdvojio sam za kraj jedno reagiranje u *Vijencu* na napadaj autorice Meri Štajduhar vezan za njegov zapaženi nekrolog, posvećen još jednom uglednom hrvatskom estetičaru, Ivanu Fochtu, objavljen u broj 47 časopisa *Filozofska istraživanja* 1993. godine.

Tom je prigodom u polemičkom žaru žestoko reagirao na nepravедne »invektive«. Odbio je neosnovane prigovore kako je, navodno, spomenuti *in memoriam* iskoristio za »obračun s nekim mrtvim ljudima s kojima nije dospio 'srediti račune' za njihova života, a možda i s nekim živima, ali preko mrtvih«. Jer, naravno, nije se radilo ni o kakvom obračunu. Autor je samo iznio svoja dnevnički izložena zapažanja i opisao svoje doživljaje određenih ljudi i pojava. Pritom je u maniri vrhunskoga stilista suptilne odnose prikazao u više perspektiva, iznoseći vlastito stajalište neposredno i zaoštreno. Tako je to činio i Krleža kada je znao pretjerati u kritičnosti prema nekim piscima. Ali je to neosporno autorsko pravo na originalno viđenje stvari i ljudi. I kada sam sada ponovno čitao taj nekrolog, uvjerio sam se još više u dragocjenost autorova svjedočanstva o simpozijima i skupštinama Jugoslavenskoga udruženja za filozofiju 1969. i 1971., kada je Focht izabran za predsjednika kao neutralni kandidat između suprotstavljenih tabora opredijeljenih za službeno predložene Arifa Tanovića i Mihajla Markovića. Portretirao je pritom i svoje kolege »praksiste«, koje je isto tako dobro i iz blizine poznao. Želio je time, naravno, iskoristiti svoje autorsko pravo te iznijeti svoje viđenje i prosudbe o ljudima i događajima.

U vehementnom odgovoru pozvao se Posavac na nezaboravne riječi iz Krležina opisa u znamenitoj noveli »Bitka kod Bistrice Lesne«. Poslužio se njegovom slavnom prisposobom kao svojevrsnim »citatom iz europske, što će reći iz vrhunske hrvatske literature!« Prizor opisuje ubogoga domobrana Štefa Lobarca, s kojim se poistovjećuje da bi prikazao vlastitu nesretnu ulogu. Po

nesretnicima opet netko nepoznat bez povoda tuče iz svih oružja: »'To netko baš po meni strelja, mater mu krvavu' domislio se Loborec i posegnuo za svojom puškom... Komu je on što skrivio...? Razmrcvarili su ga, po špitalima su ga povlačili, ukrali su mu cipele, i sad još po njemu streljaju! Da vidimo Štefa Loborca hoće li on dugo da trpi da baš svi po njemu lupaju.«⁷ Prepoznao je Posavac ponovno ne samo što na njega napadaju nego, pucajući na njega, prije svega žele obezvrijediti one vrijednosti i uvjerenja za koja se cijeli život domobranski zalagao.

No koja je prava pozadina zbog koje opet tuku po domobranu Posavcu? U pozadini je prijepora bjesomučna borba za dvije vrijednosti za koje se u životu ponajviše zauzimao, za istraživanje hrvatske filozofije i za Hrvatske studije. Kako svjedoči izriječkom, ta je »bitka kod Bistrice Lesne«, u *Vijencu*, bila samo jedan od brojnih povoda za okršaje koje su neki nezadovoljnici zapodijevali protiv urednika *Filozofskih istraživanja* i voditelja Hrvatskih studija. Uz objavljenu, skraćenu inačicu reagiranja u *Vijencu*, ostavio mi je autor i izvornu dulju verziju odgovora, u kojoj se nalaze sljedeće riječi izostavljene u tiskanom izdanju:

»A dodajmo napokon još i ono što se u ovoj kampanji odnosno 'konfliktu' sasvim prešutjelo: gospodin Čović pripada najužem krugu inspiratora i pokretača, organizatora *Croaticuma*, odnosno napokon kompletno uspostavljenih *Studia Croatica* u formi normalnog i potpunog četverogodišnjeg studija pri Zagrebačkom sveučilištu. Potpuno sam i duboko uvjeren da su pozadina, bit i meritum cijele sadašnje kampanje tobože oko nekrologa prof. Fochtu i uredništva časopisa 'Filozofska istraživanja' ponovno zapravo negatorski, antagonistički stavovi prema *hrvatskoj* filozofiji uopće, navlastito spram njene sve uspješnije afirmacije, a posebice sad spram nečeg tako konkretnog kao što su *Studia Croatica*. Ono što se cijelo vrijeme prešućivalo u ovoj sadašnjoj kampanji činjenica je da joj je prethodila vrlo slično razgranata, uporna i dugotrajna kampanja protiv *Croaticuma* odnosno *Studia Croatica*.«⁸

Prijepori oko hrvatske filozofije i kulture imaju zacijelo dugu povijest. Stariji su od 1992. ili 1993., kada je pokrenut sveučilišni projekt Hrvatskih studija. Zlatko Posavac svojim djelovanjem i životnim usudom ulazi u njih znatno prije nego što su osnovani *Studia Croatica*, još od sredine šezdesetih godina. Posvjedočio je to i u ovoj polemici u kojoj se držao navlastite zadaće i poslanja filozofije. Tražio je i raskrivao istinu koja se voli prikrivati. Ulazio je u pozadine pojava i iznosio na vidjelo pravu bit stvari. U tom smislu njegovi prinosi istinskoj filozofiji i danas imaju značenje. Gradio je vlastitu estetiku, položio je temelje hrvatskoj estetici i dao znatan udio u zasnivanju istraživanja povijesti hrvatske filozofije.

Znakovit je bio naš posljednji susret. Dogodio se 14. veljače 2017. na svečanoj proslavi 175. obljetnice Matice hrvatske u dvorani Muzičke akademije Sveučilišta u Zagrebu. Ponosno je sudjelovao kao jedan od sve rjeđe živućih i nazočnih zaslužnih članova iz sastava Upravnoga odbora Matice iz 1971. Čim je ušao u dvoranu, iz daljine je u mnoštvu uzvanika glasno dovikivao moje ime i razgaljeno mahao. Ganiu me izljev njegove radosti i prijateljskih emocija. Poslije svečanosti, ostali smo u predvorju sjediti u srdačnom razgovoru, nakon što su se svi razišli, prepričavajući brojne drage uspomene i lijepe

6
Zlatko Posavac, *Hrvatska estetika*, str. 17.

7
Zlatko Posavac, »Nekrolog kao obračun. Reagiranja. *Vijenac*, br. 9. Što je sporno u 'spornom nekrologu' dr. I. Fochtu?«, *Vijenac*, 14/II, 7. srpnja 1994., str. 39.

8
Neobjavljena ekstenzivna inačica reagiranja Zlatka Posavca s predloženim nadnaslovom »Uz invektive Meri Štajduhar 'Nekrolog kao obračun'«, glavnim naslovom »Zna li tko što je sporno u 'spornom nekrologu'?« i podnaslovom »'Europski skandal' u glavama provincijalnih famulusa«, str. 10 i sl.

zgode u nazočnosti njegove njegovateljice Anđe. Zapisao sam i broj na koji ga mogu nazvati i dogovoriti ponovni susret. Pokušao sam poslije nekoliko puta uspostaviti kontakt za posjet, ali nažalost bez uspjeha. A on je onda, bez najave, otputovao zauvijek, u vječni svijet estetike. Počiva u napaćenoj zemlji, koju je tako ljubio, ne uskraćujući joj ni vlastitih žrtava, od rane mladosti. No, bez obzira na njegov tihi odlazak, ostaje iza njega trajan spomenik u vrijednim djelima. Taj spomenik želio bih preporučiti kao oplemenjeni perivoj misli za pohode onima koji se žele okrijepiti i pobliže upoznati s tajnama hrvatske estetike.

Pavo Barišić